

MAKK FERENC

MEGAS ARKHON

Honfoglaló Árpád fejedelem személyével, életével, viselt méltóságával, történelmi szerepével stb. kapcsolatban számos eltérő vélemény fogalmazódott meg már korábban is a szakemberek részéről. Az utóbbi időben ezekről a kérdésekről ugyan a viták felerősödtek annak következtében, hogy az őstörténettel, így a honfoglalással összefüggő kutatások elmélyültek, gazdagodtak és intenzívekké váltak, a különböző nézetek mégsem közeledtek egymáshoz.¹

Az egyik legvitatottabb kérdés az, hogy a három, név szerint ismert vezér: Levedi, Álmos és Árpád közül ki volt a magyarok *időben* első fejedelme. A kutatók egy része Levedit, más része Álmost, többen pedig Árpádot tekintik a magyar törzsszövetség *első* igazi fejedelmének, *első* tényleges uralkodójának.²

Írásunkban e fontos problémának csupán egy részletét kívánjuk megvizsgálni. Így nem ígérhetjük azt, hogy a fő kérdést (ti. ki volt az *első* fejedelem?) meg tudjuk válaszolni, de reméljük, hogy ezzel kapcsolatban egy újabban támadt félreértést sikerül tisztáznunk.

VII. (Bíborbanszületett) Konstantinos bizánci császár a X. század közepén a De administrando imperio (A birodalom kormányzásáról) c. munkájának 40. fejezetében egyebek mellett a következőt írta Árpádról.

„Ἰστέον, ὅτι ὁ Ἀρπαδῆς, ὁ μέγας Τουρκίας ἀρχων, ἐποίησεν τέσσαρας υἱούς.”³

---

¹ A vonatkozó újabb irodalomból ld. pl. CZEGLÉDY K.: Árpád és Kurszán. (Az Árpád-ház megalapításához). Zalai Tükör 1975/2. szám. Zalaegerszeg 1975. (továbbiakban: Czeglédy 1975.) 43–58.; GYÖRFFY GY.: Legenda és valóság Árpád személye körül. Kortárs 1977/1. sz. 103–113.; DÜMMERTH D.: Az Árpádok nyomában. Bp. 1980.³ (továbbiakban: DÜMMERTH 1980.) 82–126.; KRISTÓ GY.: Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán. Szeged 1993.; UHRMAN I.: Az ősmagyar kettős fejedelemség kérdéséhez. Történelmi Szemle 1987–1988. (továbbiakban: UHRMAN 1987–1988.) 206–226.

² Levedit tekinti első fejedelemnek pl. GYÖRFFY GY.: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára. Bp. 1959. 108–109.; KRISTÓ GY.: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp. 1980. (továbbiakban: KRISTÓ 1980.) 83. Az Árpád-ház előtt uralkodó fejedelemnek mondja Levedit pl. RÓNA-TAS A.: A honfoglaló magyar nép. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe. Bp. 1996. 259., 301. Álmosban látja az első fejedelmet pl. DEÉR J.: A IX. századi magyar történelem időrendjéhez. Századok (79–80) 1945–1946. 13–16.; DÜMMERTH D.: Álmos, az áldozat. Bp. 1986. 106–136.; UHRMAN 1987–1988. 211–214.; KRISTÓ GY.: A magyar állam megszületése. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8. Szeged 1995. 123–125. A magyarok első fejedelmeként Árpáddal számol pl. PAULER GY.: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bp. 1900. 31.; NÉMETH GY.: A honfoglaló magyarság kialakulása. Második, bővített kiadás. Bp. 1991. 232–233. TÓTH S. L.: Az első fejedelem: Árpád vagy Álmos? Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica (103) 1996. (továbbiakban: TÓTH 1996.) 31–42.

³ MORAVCSIK GY.: Bíborbanszületett Konstantín, A birodalom kormányzása. Bp. 1950. (továbbiakban: DAI) 40/53–54. (Megjegyezzük, hogy a DAI görög szövegének idézésekor először a fejezetre, majd a fejezet sorszáma, ill. sorszámaira utalunk.)

Magyarra ezt Moravcsik Gyula így fordította:

„Tudnivaló, hogy Árpád, Turkia nagy fejedelme négy fiat nemzett.”⁴

Néhány évvel ezelőtt Tóth Sándor László vizsgálat tárgyává tette a görög mondatban szereplő μέγας ἄρχων (latin átírásban: *megas arkhon*) kifejezést, s arra a kérdésre keresett választ, hogy mi ennek a szókapcsolatnak az igazi értelme.⁵

Az *arkhon* szóval összefüggésben nem merülhet fel érdemi probléma, hiszen ez a szó – noha a DAI nyelvhasználatában több jelentéssel is bír – ezen a helyen minden kétséget kizáróan 'fejedelem' értelmű. Ezen a ponton tehát Tóth véleménye megegyezik más kutatók addigi nézetével.⁶

Eltérő azonban Tóth felfogása a *megas* jelző jelentéséről az eddigiekhez képest. A szakemberek ugyanis a *megas* szónak 'nagy' értelmet tulajdonítottak, s ennek megfelelően a *megas arkhon* szókapcsolatot – mint méltóságjelölőt – a 'nagy fejedelem', ill. a 'nagyfejedelem' kifejezéssel adták vissza a magyarban.⁷

Tóth azonban úgy látja: ez a fordítás, értelmezés téves, mivel e kifejezésben a *megas* szónak nem 'nagy' a jelentése, és ennél fogva a *megas* jelzőnek nincs a fejedelem (*arkhon*) *kiválóságára* utaló minősítő tartalma (hogy ti. a fejedelem *nagy* = kiváló, jeles, jelentős, kiemelkedő személyiség lenne), de ugyanakkor – ami még fontosabb – a fejedelem hatalmának, méltóságának mások hatalmát, méltóságát felülmúló *nagyságára* való utalása, tartalma sincs. Okfejtése a következő.

1/ Ha a *megas arkhon*nak *nagyfejedelem* (ill. *nagy fejedelem*) lenne az értelme, akkor ennek szerepelnie kellene a 40. fejezet végén az ún. törzsfői hierarchia ismertetésekor, márpedig ott csak az *arkhon* méltóság található.

2/ A DAI 38. caputjában a magyarok Árpádot csak Turkia *arkhonjává* választották meg, s nem *nagy arkhonjává* (= *nagyfejedelemmé*) tették meg.

3/ Emiatt Árpád összes utódai – így a DAI-ban szereplő Falicsi, valamint Géza – is az *arkhon* = *fejedelem* s nem a *nagyfejedelem* méltóságot viselték csupán.

Ezek után Tóth arra a következtetésre jut, hogy a *megas* szónak az Árpád neve mellett szereplő *megas arkhon* kifejezésben a jelentése: 'régí', 'egykori', 'korábbi', 'első' (ti. *időben első*, azaz 'legelső').⁸

Az tény – miként erre Tóth maga is hivatkozik megfelelő szótári utalás nélkül –, hogy a görögben (s így a bizánci nyelvben szintén) a 'nagy' értelem mellett a *megas* szónak valóban

---

⁴ DAI 179. (A görög szöveg magyar változatát MORAVCSIK GY. 1950-es fordítása alapján adjuk a DAI megfelelő oldalszámára hivatkozva.)

⁵ TÓTH S. L.: Árpád megasz arkhón címéhez. Magyar Nyelv (86) 1990. (továbbiakban: TÓTH 1990.) 228–230.

⁶ TÓTH 1990. 228–229.

⁷ Így pl. MARCZALI H.: A vezérek kora és a királyság megalapítása. A magyar nemzet története I. Szerk.: SZILÁGYI S. Bp. 1895. 47.; VAJAY SZ.: Géza nagyfejedelem és családja. Székesfehérvár évszázadai I. Szerk.: KRALOVÁNSZKY A. Székesfehérvár 1967. (továbbiakban: VAJAY 1967.) 63–64.; CZEGLÉDY 1975. 58.; KRISTÓ 1980. 228.; DÜMMERTH 1980. 114.; GYÖRFFY: A magyar állam félnomád előzményei. Nomád társadalmak és államalakulatok. Szerk.: TÖKEI F. Bp. 1983. 375.; MAKK F.: Magyar külpolitika (896–1196). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2. Szeged 1996.² 11.

⁸ TÓTH 1990. 230.

van 'első', 'rég', 'egykor', 'korábbi' jelentése is.⁹ Ezt több példával a DAI nyelvhasználata meggyőzően bizonyítja (ld. *μεγάλην Βέρταν*: nagy = idősebb, első Bertát; ti. egy fiatalabb, mostani Bertához (az előző unokájához) képest; *μεγάλη Χρῶβατῖα*: nagy = *rég, első, korábbi Horvátország*, ti. az északon élő fehér horvátok régi országa a balkáni horvátok hazájához képest).¹⁰

Ezek alapján Tóth azt mondja, hogy Árpád – a DAI felfogása szerint – Falicsihoz, a mostani (X. század közepi) fejedelemhez viszonyítva az *ős* volt, s ily módon Árpád *megas arkhon* címe azt jelenti, hogy Árpád volt Turkia (= Magyarország) régi, egykori, időben *legelső fejedelme*, azaz a magyarok legelső fejedelme.¹¹ Ezáltal mind Levedi, mind Álmos feltételezhető elsőbbségét is a fejedelemséget illetően elvitatja, tagadja.

Végül azt is megállapítja Tóth, hogy a *megas arkhon* ilyen értelme (ti. *első fejedelem*) összhangban van a bizánci császár azon kijelentésével, miszerint: „Ez előtt az Árpád előtt a türköknek [= magyaroknak] más fejedelmük sohasem volt, s ettől fogva mindmáig ennek a nemzetségéből lesz Turkia fejedelme”.¹² A *megas* jelző 'rég', 'első' jelentésére vonatkozó elképzelését, feltevését azóta Tóth több írásában is bizonyított tényként kezelte.¹³

A mi felfogásunk azonban teljes mértékben eltér a *megas* szó értelmét illetően Tóth nézetétől.

A DAI nyelvhasználatának filológiai vizsgálata ugyanis egyértelműen azt tanúsítja, hogy Tóth tévedett, s a *megas* szónak az Árpáddal kapcsolatos *megas arkhon* kifejezésben nem 'első', 'rég', hanem 'nagy' (ti. 'hatalmas', 'nagy hatalmú') a jelentése, s éppen ezért a *megas arkhon* címet továbbra is a 'nagyfejedelem' méltóságjelölővel kell visszaadni, fordítani. Ezen véleményünket a következőképpen tudjuk bizonyítani.

Amint már láttuk, az *arkhon* szónak a DAI-ban több értelme van (ti. fejedelem, előjáró, vezető, vezér, főember, fej, főnök), de mindegyik jelentése valamilyen *címet, rangot, méltóságot* fejez ki.

Éppen ebből az alapjelentésből kiindulva, mi azt vizsgáltuk meg, hogy a DAI-ban milyen *cím, rang, méltóság, tiszttség* értelmű szavak mellett szerepel a *megas* szó, s ilyen esetekben mi lehet a jelentése (ti. *nagy* vagy *első*). Vizsgálódásunk eredménye a következő. A DAI teljes szövegét átnézve azt tapasztaltuk, hogy a *megas* jelző tizenkét alkalommal összesen öt *rang-, cím-, ill. méltóságjelölő* szó mellett fordul elő. Ezek:

- 1/ βασιλεύς (= basileus, ti. csak a bizánci császár),
- 2/ ῥῆξ (= rex, azaz király),
- 3/ βοῖλας (=boilas, azaz bojár),
- 4/ ἑταιρειάρχης (= hetaireiarkhés, azaz testőrparancsnok),
- 5/ ἄρχων (= arkhon, azaz fejedelem, stb.; ld. előbb).

⁹ G. W. H. LAMPE: A Patristic Greek Lexicon. Oxford 1961. 836.; A Greek–English Lexicon compiled by H. G. LIDDEL and R. SCOTT. A New Edition by H. S. JONES and R. MCKENZIE. Oxford 1940. 1088.; Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis auctore Carolo du Fresne, domino du Cange. Tomus primus: Parisiis et Lipsiae 1905. 2 895. – TÓTH 1990. 229.

¹⁰ DAI 26/15–16., 31/83.

¹¹ TÓTH 1990. 230.

¹² TÓTH 1990. 230.; DAI 173.

¹³ Így pl. TÓTH S. L.: Megjegyzések a konstantinói Tas személynévhez. Magyar Nyelv (88) 1992/4. sz. 469.; uő.: A honfoglaló magyarok politikai szervezete és vezetői. Honfoglaló őseink. Szerk.: VESZPRÉMY L. Bp. 1996. 167.; TÓTH 1996. 38., 41.

Nézzük meg az egyes tisztségekre vonatkozó példákat, amelyek világosan mutatják a *meGas* jelentését e kapcsolatokban.

1/ βασιλεύς~basileus

A *basileus* szó nagyon gyakran olvasható a DAI szövegében, de a *meGas basileus* kifejezés mindössze hat ízben szerepel. Közülük az első példa Nagy Konstantinos (306–337) római (=bizánci) császárra vonatkozik.

Görögül:

„κατὰ τοῦ ἀγίου καὶ μεγάλου βασιλέως Κωνσταντίνου”.¹⁴

Magyarul:

„a szent és nagy császárnak, Konstantinosnak [sing. Genitivus] az átka”.¹⁵

Egészen nyilvánvaló, hogy itt Konstantinos nem az *első* (ti. időben *első*) császárként szerepel, hiszen a római császárok sora a bizánciak felfogása szerint sem Nagy Konstantinossal, hanem Caesarral, ill. Augustusszal kezdődött. De felvethető a kérdés: nem arról van-e szó, hogy – a DAI Konstantinost tekintvén az első *keresztény* római (bizánci) császárnak – itt a *meGas* szónak mégiscsak időben *első* jelentése van!?

Nem lehet erről szó, mivel azon a helyen, ahol Konstantinos 'az első és nagy keresztény császár' minősítéssel fordul elő, ott található a *protos* 'időben első' értelmű szó is, és ezért természetesen a szintén ott szereplő *meGas* jelző a 'nagy' jelentéssel bír mellette.

Görögül:

„τῷ μεγάλῳ καὶ πρώτῳ βασιλεῖ Χριστιανῷ, ἀγίῳ Κωνσταντίνῳ”.¹⁶

Magyarul:

„a [nagy és] első keresztény császárnak, a szent Konstantinnak” [sing. Dativus].¹⁷

A *meGas* szó feltételezhető '*első*', '*ősi*', '*régi*', '*egykori*' jelentését e vonatkozásban az is cáfolja, hogy VII. (Bíborbanszületett) Konstantinos (913–959) császári rangja mellett is ott található.

---

¹⁴ DAI 13/48–49

¹⁵ DAI 69.

¹⁶ DAI 13/77–78

¹⁷ DAI 69. – Sajnos – nyilván sajtóhiba miatt – Moravcsik fordításából kimaradt két szó: „nagy és”. Megtalálható viszont ez a görög szöveg angol és orosz nyelvű fordításában. Erre ld. Constantine Porphyrogenitus: *De administrando imperio*. Greek text ed. by GY. MORAVCSIK. English translation by R. J. H. JENKINS. Dumbarton Oaks 1967. 69.; Г. Г. ЛИТВИНОВ–А. П. НОВОСЕЛЫЦЕВ: *Константин Багрянородный, Об управлении империей*. Москва 1991. 63. Ld. még *Die Byzantiner und ihre Nachbarn. Die De administrando imperio genannte Lehrschrift des Kaisers Konstantinos Porphyrogenetos für seinen Sohn Romanos*. Byzantinische Geschichtsschreiber IX. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von K. BELKE und P. SOUSTAL. Wien 1995. 93.

Görögül:

„τοῦ μεγάλου καὶ εὐσεβοῦς καὶ Χριστιανικωτάτου βασιλέως
Κωνσταντίνου”.¹⁸

Magyarul:

„Konstantinnak, a nagy, kegyes és legkeresztényibb császárnak” [sing. Genitivus].¹⁹

Itt egészen magától értetődő, hogy VII. Konstantinos nem volt a rómaiak (= bizánciak) *első* keresztény császára. A fentiek alapján bizonyos, hogy a további három esetben az I. Konstantinos uralkodói címeként alkalmazott *meGas basileus* kifejezésben szereplő *meGas* jelzőnek ugyancsak 'nagy' jelentése van.²⁰

Konkrét elemzésünk eredményét a szakirodalom is alátámasztja. Eszerint a *meGas basileus* kifejezés első előfordulásától (az V. századtól) kezdve hosszú évszázadokon át – beleértve a DAI keletkezésének időszakát is – a *nagy császár* jelentéssel bírt. Relatív értelemben a főcsászár hatalmát emelte ki a társcsászárokhöz viszonyítva, abszolút értelemben pedig a bizánci császárt, mint autokratort, azaz korlátlan hatalmú egyeduralkodót jelentette. Tehát a *meGas basileus* a bizánci császár hatalmának, *nagy* voltára, *nagyságára* utalt. Időbeli (azaz 'első', 'korábbi' stb.) értelmet e kifejezés csak a XIII. századtól vett fel, amivel is az élő uralkodóval szemben a régi, egykori (már halott) császárra célzott e szókapcsolat.²¹

2/ ῥηξ~rex

A *rex* szó számos esetben használatos a DAI szövegében, de mellette csupán egyetlen alkalommal olvasható a *meGas* jelző. Ekkor I. (Nagy) Ottó (936–973) német uralkodóról van szó, aki a DAI írásakor még valóban király (*rex*) volt, hiszen a császárrá koronázása 962-ben történt meg.

Görögül:

„Ὡτω, τῷ μεγάλῳ ῥηγὶ Φραγγίας, τῆς καὶ Σαξίας”.²²

Magyarul:

„Ottónak, Frankország, azaz Szászország nagy királyának” [sing. Dativus].²³

Itt is a *meGas* szó jelentése 'nagy'; azaz hatalmas (nagy hatalmú) királyról van szó, akinek hatalma, tekintélye felülmúlja más uralkodók, fejedelmek hatalmát, tekintélyét.

---

¹⁸ DAI 22/79–80.

¹⁹ DAI 99.

²⁰ További helyek: DAI 13/83., 13/141., 13/168.

²¹ P. SCHREINER: Zur Bezeichnung „Megas” und „Megas Basileus” in der byzantinischen Kaisertitulatur. *Byzantina* (3) 1971. 176–190.; G. RÖSCH: *Onoma Basileias*. Studien zum offiziellen Gebrauch der Kaisertitel in spätantiker und frühbyzantinischer Zeit. *Byzantina Vindobonensia* X. Wien 1978. 38., 47. A. KAZHDAN: *Basileus*. The Oxford Dictionary of Byzantium I–II. New York 1991. Editor in chief: A. P. KAZHDAN (továbbiakban: Dictionary of Byzantium) 264.

²² DAI 30/73–74.

²³ DAI 143.

Hatalmának, méltóságának nagyságára utal az is, hogy e hatalom és méltóság más fejedelmek fölé is kiterjed. Erre maga a DAI szövege hivatkozik is, amikor közli velünk, hogy a fehér horvátoknak van ugyan saját fejedelmük (*arkhon*), de ők ezzel együtt is Ottónak, a nagy királynak az *alattvalói*.²⁴

Ráadásul természetesen I. Ottó királyi méltósága mellett a *mezas* azért sem lehet 'első' értelmű, mivel VII. Konstantinos kortársaként I. (Nagy) Ottó köztudottan nem *első* királya volt a Keleti Frank Birodalomnak, azaz Németországnak.

3/ βοῦιλᾶς~boilas (bojár)

Ez a szó mindössze egy alkalommal olvasható a DAI szövegében, s ekkor ott található mellette a *mezas* jelző. A IX. század közepi (852–867 közti) bolgár–szerb harcok egyik eseményéről szól a történet, amelynek során Borisz-Mihály bolgár uralkodó (852–889) fiát, a későbbi fejedelmet, Vladimirt (889–893) a szerbek tizenkét főemberével együtt fogságba ejtették.

Görögül:

„οἱ Σέρβλοι... Βλαδίμηρον ἐκράτησαν δέσμιον μετὰ καὶ βοῦιλᾶδων δώδεκα μεγᾶλων.”²⁵

Magyarul:

„a szerbek... Vladimirt... foglyul ejtették tizenkét nagy bojárral együtt [plur. Genitivus].”²⁶

Kétségtelen, hogy '*nagy bojárok*' alatt a bolgár herceg kíséretének főembereit, a legmagasabb beosztású előkelőket és tiszteket kell érteni, akik mögött természetesen voltak kisebb méltóságok, alacsonyabb beosztású és szerényebb tekintélyű bojárok (*boilas*-ok) is. A IX–X. századi bolgár társadalomtörténet ezt bizonyítja. S az is tény, hogy a bojárok nem a IX. század közepén jelentek meg a bolgár történelemben (maga a szó türk eredetű, és szerepel az orhoni feliratokon is). A bolgár arisztokrácia csúcsát jelentő bojárok~*boilas*-ok előfordulnak már Krum (803–814) és Malamir (831–836) kánok alatti szövegekben. Ily módon tehát az idézetben olvasható kifejezésben sem jelentheti a *mezas* jelző azt, hogy '*régi*', '*korábbi*', '*első*' (=időben *legelső*), minthogy a szó a bojárok előkelő, magas – alacsonyabb helyzetű bojárok felett levő – társadalmi állására utal.²⁷

4/ ἑταιρειάρχης~hetaireiarkhész

A DAI szövegében ez a szó kétszer fordul elő, s egy ízben mellette található a *mezas* jelző.

²⁴ DAI 30/71–74.

²⁵ DAI 32/47–48.

²⁶ DAI 155.

²⁷ В. БЕШЕВЛИЕВ: *Първо-български надписи*. София 1979. 59–65.; Д. КОСЕВ: *История на България II*. София 1981. 175.; А. KAZHDAN: *Boilas*. *Dictionary of Byzantium* 302. (A bolgár irodalom adataiért Н. Тóth Imre professzornak ezúton is köszönetet mondunk.)

Görögül:

„Κωνσταντίνος,... ὁ νῦν ἀνθύπατος πατρίκιος καὶ μέγας ἐταιρειάρχης”²⁸

Magyarul:

„Konstantinos,... aki most prokonzul, patrícius és testőrparancsnok”²⁹

A császári testőrség vezetőjének, főparancsnokának a jelölésére a IX. század vége óta volt használatos a hetaireiarkhés. A X. századtól a tisztség neve mellé olykor kitették a *meγas* jelzõt, hogy ezáltal nyelvileg is világosan kifejezésre juttassák viselőjének magas katonai pozícióját, *nagy* s igen előkelő udvari méltóságát.³⁰ Ezáltal nyilvánvalóan e szókapcsolatban sem lehetett a X. század közepi személyre vonatkozóan '*első*' (= időben legelső) jelentése a *meγas* jelzőnek.

5/ ἄρχων~arkhon

A DAI szövegében nagyon sokszor fordul elő az *arkhon* méltóságjelölő szó, de mellette mindössze háromszor szerepel a *meγas* jelző. Ez a három eset (az eredeti sorrendtől eltérve) a következő.

a/ Az első előfordulás a besenyőkkel kapcsolatos.

Görögül:

„Ἰστέον, ὅτι πᾶσα ἡ Πατζινακία εἰς θέματα ὀκτῶ διαιρεῖται, ἔχουσα καὶ μεγάλους ἄρχοντας τοσούτους”³¹

Magyarul:

„Tudnivaló, hogy egész Besenyőország nyolc tartományra oszlik, s ugyanannyi nagy fejedelme van.”³²

A szakirodalom egybehangzó megállapítása szerint ez a nyolc, ún. *nagy fejedelem* azonos a nyolc törzsfőnökkel, mivel a besenyőknek nyolc törzsük volt.³³ A *meγas* jelző itt is '*nagy*' és nem '*első*' jelentésben szerepel. Ezt világosan bizonyítja a besenyő fejezetnek egy másik kitétele.

---

²⁸ DAI 43/43–45.

²⁹ DAI 191.

³⁰ R. GUILLAND: Recherches sur les institutions byzantines I–II. Berlin–Amsterdam 1967. I. 304., 345., II. 281., 283.; H-J. KÜHN: Die byzantinische Armee im 10. und 11. Jahrhundert. Wien 1991. 36.; A. KAZHDAN: Hetaireiarches. Dictionary of Byzantium 925–926.

³¹ DAI 37/15–16.

³² DAI 167.

³³ Erre ld. pl. GYÖRFFY GY.: A besenyők európai honfoglalásának kérdéséhez. Történelmi Szemle (14) 1971. 285–286.; PÁLÓCZI HORVÁTH A.: Besenyők, úzok, kunok. Magyarra lett keleti népek. Szerk.: SZOMBATHY V. és LÁSZLÓ GY. Bp. 1988. 110

Görögül:

„Τὰ δε ὀκτῶ θέματα διαιροῦνται εἰς τεσσαράκοντα μέρη, καὶ ἔχουσι καὶ ἐλάττονας ἄρχοντας.”³⁴

Magyarul:

„A nyolc tartomány negyven részre oszlik, és vannak kisebb fejedelmeik is.”³⁵

Ez a negyven *kisebb fejedelem* a negyven nemzetségfővel azonos,³⁶ akiknél magától értetődően hatalmasabb, nagyobb főnökök a törzsek vezetői, azaz a nyolc *nagy fejedelem* alá negyven – rangban, méltóságban – *kisebb fejedelem*, vezető tartozik.

b/ A *megas arkhon* kifejezés előfordul a morva történetben is I. Svatopluk fejedelem politikai végrendelkezésével kapcsolatban.

Görögül:

„Ἐσχεν δὲ ὁ αὐτὸς Σφενδοπλόκος τρεῖς υἱούς, καὶ τελευτῶν διεῖλεν εἰς τρία μέρη τὴν ἑαυτοῦ χώραν, καὶ τοῖς τρισὶν υἱοῖς αὐτοῦ ἀνὰ μιᾶς μερίδος κατέλιπεν, τὸν πρῶτον καταλείψας ἄρχοντα μέγαν, τοὺς δὲ ἐτέρους δύο τοῦ εἶναι ὑπὸ τὸν λόγον τοῦ πρῶτου υἱοῦ.”³⁷

Magyarul:

„Ennek a Svatopluknak három fia volt, és halála előtt országát három részre osztotta fel, és három fiára egy-egy részt hagyott, meghagyván, hogy az első nagy fejedelem legyen, a másik kettő pedig az első fiúnak legyen alárendelve.”³⁸

A DAI idézett szövegéből teljesen egyértelműen kitűnik, hogy az *arkhon* mellett álló *megas* jelző 'nagy' jelentésben szerepel. I. Svatopluk morva uralkodó első – legidősebb – fia lett a nagyfejedelem, aki rangban, hatalomban, méltóságban megelőzte, felülmúlta két testvérét, akik részfejedelmek voltak hozzá képest. Tehát szó sem lehet arról, hogy itt a *megas* jelzőnek 'első' (azaz: időben *első*) értelme lenne.

c/ A harmadik eset éppen az Árpád neve mellett található kifejezés, ami vizsgálatunk igazi tárgya.

Görögül:

„Ἰστέον, ὅτι ὁ Ἄρπαδῆς, ὁ μέγας Τουρκίας ἄρχων, ἐποίησεν τεσσαρὰς υἱούς.”³⁹

---

³⁴ DAI 37/32–33.

³⁵ DAI 167.

³⁶ Ld. pl. GYÖRFFY GY.: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp. 1959. 7., 39.; PÁLÓCZI HORVÁTH A.: Besenyők, kunok, jászok. Bp. 1989. 13.

³⁷ DAI 41/3–7.

³⁸ DAI 181.

³⁹ DAI 40/53–54.

Magyarul:

„Tudnivaló, hogy Árpád, Turkia nagy fejedelme négy fiat nemzett.”⁴⁰

Itt tehát visszatértünk eredeti kérdésfelvetésünkhöz, hogy ti. mit jelent e mondatban az *arkhon* mellett a *me gas* jelző.

Az eddigiekben láttuk, hogy a DAI-ban a *me gas* melléknév méltóságjelölő szóval összefüggésben tizenkét alkalommal használatos. Ebből tizenegy esetben teljesen világosan kimutatható volt, hogy a *me gas* jelzőnek 'nagy' jelentése van. Szerfelett valószínűtlen számunkra ezek után, hogy a tizenkettedik esetben e szónak 'régí', 'első' (ti. időben *első*) értelme lenne. Ez ellen vall az is, hogy – amint megállapítottuk – éppen az *arkhon* szó mellett két másik alkalommal előforduló *me gas* jelzőnek ugyancsak 'nagy' jelentése van. Végül azt is nyomatékkal kell hangsúlyozni, hogy ismert módon Árpád éppenúgy rangban, méltóságban és hatalomban felülmúlt más magyar *fejedelmeket* – mindenekelőtt a gyulát és a törzsek *arkhonjait*, azaz *fejedelmét* –, miként a többi tizenegy esetben is a tisztségek viselői rangjuk, méltóságuk s hatalmuk – relatív vagy abszolút – nagyságában megelőztek, felülmúltak más tisztségviselőket, méltóságokat, vezetőket, s ezért szerepelt funkciójuk mellett a *me gas* jelző 'nagy' jelentésben.

Mindezek alapján számunkra nem kétséges, hogy az Árpád minősítéseként olvasható *me gas arkhon* kifejezés nem 'régí', 'első' (időben *legelső*) *fejedelem*, hanem 'nagy *fejedelem*', azaz: 'nagyfejedelem' jelentéssel bír.

Úgy véljük: Árpád *me gas arkhon* = *nagyfejedelem* méltóságával szemben nem tartható Tóthnak azon érve sem, miszerint a DAI 38. fejezetében Árpádot csak Turkia *fejedelmévé* és nem *nagyfejedelmévé* választották meg, mivel a választásról szóló mondatban nem a *me gas arkhon*, hanem csupán az *arkhon* méltóságjelölő szolgál Árpád minősítésére.⁴¹

Görögül:

„ὄν καὶ ἀρχοντα κατὰ τὸ τῶν Χαζάρων ἔθος καὶ ζάκανον πεποιήκασιν...”⁴²

Magyarul:

„és akit [ti. Árpádot] a kazárok szokása és törvénye szerint... fejedelemmé tettek...”⁴³

Érdemes azonban ebből a szempontból felhívni a figyelmet egy párhuzamos helyre. A DAI ugyanis Nagy Konstantinosról a következőt mondja a megválasztásával kapcsolatban.

Görögül:

„ἠνίκα ὁ Θεὸς βασιλέα ἐποίησεν Κωνσταντῖνον ἐκεῖνον τὸν μέγαν, τὸν πρῶτον Χριστιανὸν βασιλεύσαντα.”⁴⁴

---

⁴⁰ DAI 179.

⁴¹ TÓTH 1990. 230.

⁴² DAI 38/51–52.

⁴³ DAI 173.

⁴⁴ DAI 13/32–33.

Magyarul:

„amikor az Isten ama nagy Konstantínt, az első keresztény uralkodót császárrá tette...”⁴⁵

Látható, hogy itt sem szerepel a *megas* 'nagy' jelző az uralkodóvá tett (megválasztott) Nagy Konstantinos császári méltósága mellett, mégis a továbbiakban – amint tapasztaltuk – több esetben is ott található a *basileus* szóval együtt a *megas* jelző. Ennek alapján tehát nem szükséges azt elvárni, hogy a DAI-nak Árpád fejedelemmé, azaz nagyfejedelemmé megválasztásakor feltétlenül használnia kellett volna a *megas arkhon* kifejezést,

De tanulságos még azt is számba venni, hogy amiként a *megas basileus* minősítéssel ellátott I. Konstantinos, ill. VII. Konstantinos is több alkalommal csupán a *basileus* címmel szerepel⁴⁶ ugyanúgy Árpád is számos esetben csak az *arkhon* méltóságot viseli a DAI-ban.⁴⁷ Ez azonban nyilvánvalóan nem befolyásolja, nem érinti, nem kibébiti a máshol megkapott *megas basileus*, ill. *megas arkhon* címek értelmét, jelentését egyik uralkodó esetében sem.

Nem tudjuk elfogadni Tóth alábbi okfejtését sem: „Ha a főhatalom, az első számú tisztség kiemelését fejezte volna ki a *megasz arkhon* – azaz nagyfejedelmet jelentene –, akkor a törzsfői hierarchia felsorolásánál... szerepelne”⁴⁸

Nézzük meg, mit is tartalmaz ez a törzsfői vagy fejedelmi hierarchia.

Görögül:

„Ἐχουσι δὲ κεφαλὴν πρώτην τὸν ἄρχοντα ἀπὸ τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀρπαδῆ κατὰ ἀκολουθίαν καὶ δύο ἐτέροους, τὸν τε γυλᾶν καὶ τὸν καρχᾶν, οἵτινες ἔχουσι τὰξιν κριτοῦ ἔχει δὲ ἐκάστη γενεὰ ἄρχοντα.”⁴⁹

Magyarul:

„Első fejük az Árpád nemzetségéből sorban következő fejedelem, és van két másik is, a jüla és a karcha, akik bírói tisztséget viselnek; de van fejedelme minden törzsnek is.”⁵⁰

Egészen világos, hogy itt egy *fejedelmi* rangsorról van szó.

Ha ide vesszük a DAI azon helyeit, ahol egyrészt a karhát, a türkök harmadik fejedelmének mondja, másrészt pedig a gyula fejedelmi méltóságot a karha fölé helyezi,⁵¹ akkor teljesen egyértelmű: a *fejedelmi* hierarchia csúcán, a rangsor első helyén az Árpád nemzetségéből való fejedelem áll. Ő tehát az *első tisztség* viselője, s így a *főhatalom* birtokosa a Magyar Fejedelemségben. Ezt nyíltan meg is mondja: az Árpád nembeli fejedelem a türkök – rangban – *első feje, első számú vezetője* (κεφαλὴ πρώτη~*kephalé proté*). Szerintünk itt a *kephalé proté* kifejezés pontosan utal arra, hogy az Árpád nembeli fejedelem a *fő fejedelem*, s ezért a *kephalé*

⁴⁵ DAI 67.– Az idézett mondatban szerepel ugyan a *megas* jelző 'nagy' jelentésben, de nem a *basileus* szóra, hanem Konstantinos nevére utalva.

⁴⁶ DAI 53/135.; 53/159., ill. 51/165., 51/169.

⁴⁷ Így pl. DAI 38/45., 38/49., 38/56.

⁴⁸ TÓTH 1990. 230.

⁴⁹ DAI 40/47–50.

⁵⁰ DAI 179.

⁵¹ DAI 40/64–65., 40/62–63.

proté kifejezés tulajdonképpen a *megas arkhon* (= *nagyfejedelem*) méltóságjelölő értelmében szerepel ezen a helyen.

Végül nem állja meg a helyét Tóth azon véleménye sem, amely szerint Árpád és összes utódai – beleértve Gézát is – nem a *nagyfejedelem*, hanem csupán a *fejedelem* méltóságot viselték volna.⁵²

Egyrészt bizonyítottuk azt, hogy Árpád – mint a főhatalom birtokosa – *nagyfejedelem* (*megas arkhon*) volt, másrészt pedig kortárs forrás vitathatatlanul tanúsítja azt, hogy Géza, Szent István apja ugyancsak a *nagyfejedelem* méltóságot viselte. Ráadásul külföldi szerző minősítette őt annak. Querfurti Bruno, aki Szent István idejében többször is járt Magyarországon, Szent Adalbert prágai püspök életrajzában egy helyen a következőt jegyezte meg.

Latinul:

„Miserat his diebus ad Ungrorum seniores magnum...”⁵³

Magyarul:

„Elküldött ő [ti. Adalbert] abban az időben a magyarok nagy urához.”

A *senior* itt kétségtelenül a *dominus 'úr'* helyett áll, s a *senior magnus* kifejezés a *nagyúr* = *nagyfejedelem* értelemben szerepel.⁵⁴ Árpád és Géza tehát bizonyítottan mindketten viselték a *nagyfejedelem* címet. Nagyon különös lenne, ha a két *nagyfejedelem* között a többiek más titulust használtak volna. De az előbb már láttuk, hogy a *kephalé proté* kifejezés, amely a DAI-ban – az *általános igényű* megfogalmazás szerint – minden Árpád-házi fejedelemre vonatkozott, tulajdonképpen a *megas arkhon* méltóságjelölő értelmével rendelkezett, s így módon az Árpád és a Géza közötti magyar uralkodók *nagyfejedelem* voltára utalt. Mindez azt tanúsítja szerintünk, hogy mindegyik X. századi magyar uralkodó egyformán *nagyfejedelemnek* tekinthető a Magyar Fejedelemség élén.

Összegezve az elmondottakat, az a véleményünk, hogy Árpád esetében a DAI-ban neve mellett olvasható *megas arkhon* minősítés nem időben *első fejedelem*, hanem *nagy fejedelem* (= *nagyfejedelem*) értelemmel bír. Ezért a kifejezés nem alkalmas annak bizonyítására, hogy Árpád lett volna a magyarok *időben első* fejedelme. Ugyanakkor bizonyítva látjuk azt, hogy Árpádhoz hasonlóan a *nagyfejedelem* méltóságot viselte valamennyi magyar uralkodó – mint a főhatalom birtokosa – a X. században.

---

⁵² TÓTH 1990. 230.

⁵³ F. A. GOMBOS: *Catalogus fontium historiae Hungaricae* III. Bp. 1938. 2297.

⁵⁴ Erre ld. pl. VAJAY 1967. 63–64. 1. jegyz.; GYÖRFFY GY.: *István király és műve*. Bp. 1977. 468., 477.; *Magyarország története tíz kötetben. Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Szerk.: SZÉKELY GY. Bp. 1984. (a vonatkozó rész GYÖRFFY GY. munkája) 729.

Ferenc Makk

MEGAS ARKHON

The author of the study refutes that recent opinion according to which the expression 'megas arkhon', which appears together with the name of Árpád in the 40th chapter of 'De Administrando Imperio' means first (that is: first in time) prince. The author, in accordance with the traditional view, philologically proves that on the one hand the expression 'megas arkhon' next to the name of Árpád means 'great prince', on the other hand all the 10th century princes who ruled the Hungarian Principality held this title.